

Landskab og landbrug på Færøerne i vikingetid og tidlig middelalder

af Ditlev L. Dall Mahler

Indledning

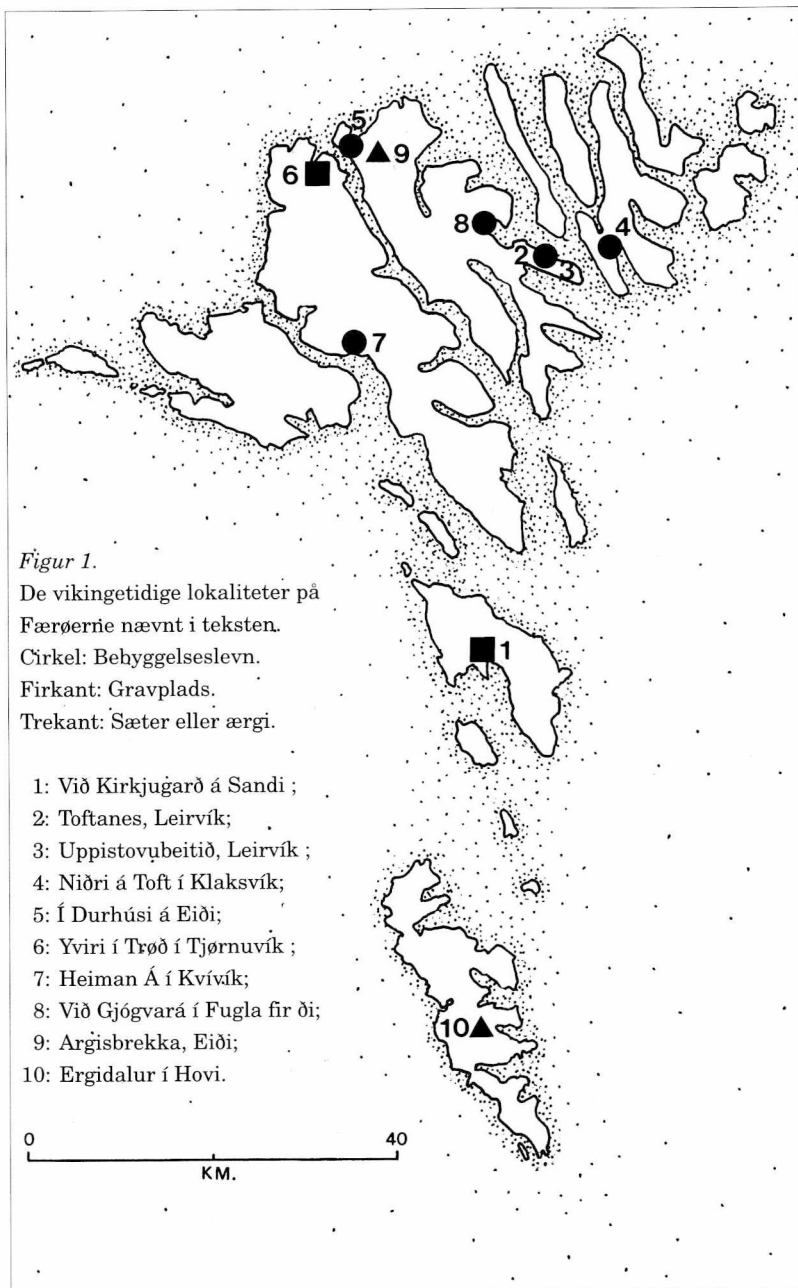
Færøernes vikingetid og tidlige middelalder er perioder, som for hovedpartens vedkommende skal belyses gennem arkæologiske kilder. Begyndelsen markeres af det norrøne landnam eller måske snarere landnamsperioden i anden halvdel af 800-tallet, efterfulgt af en konsolidering og tilpasning til det nye land. Gennem de senere skriftlige kilder anes, at der sent i de ovenfor nævnte perioder sker ret voldsomme omvæltninger, således at konturerne af den historisk kendte færøske driftsmåde træder frem f.eks. i Seyðabrævið fra 1298. Hvad der gik forud har vi indtil videre kun mere sparsomt belæg for.

Føroya Fornminnissavn har imidlertid i de sidste 10-15 år foretaget en række større undersøgelser af tidlige

anlæg hovedsagelig til belysning af den kystnære bebyggelse. Her tænkes på lokaliteter som Við Kirkjugarð á Sandi,¹ Toftanes i Leirvík,² Uppistovu-beitið í Leirvík,³ niðri á Toft í Klaksvík⁴ og í Durhúsi á Eiði⁵ foruden de ældre gravninger yviri í Trøð í Tjørnuvík,⁶ heiman Á í Kvívík⁷ og Við Gjógvará í Fuglafirði.⁸ Der er tale om udgravninger af hele eller dele af bygningsrester i forbindelse med permanent bebyggelse eller som på Sand og i Tjørnuvík af dele af en gravplads. Hovedindtrykket er et kystbundet bopættelsesmønster med store, velbyggede gårde som f.eks. ved det vikingetidige Toftanes (fig. 1).

Allerede i begyndelsen af 1960'erne tilkom en ny gruppe fortidsminder i den færøske udmark. Ergidalur på Suðuroy blev således udgravet af Sverri Dahl i 1965,⁹ idet han, inspire-

Ditlev L. Dall Mahler (f. 1953), mag.art. i forhistorisk arkæologi 1982 fra Københavns Universitet, 1993 Ph.d. samme sted med afhandlingen *Argisbrekka – En vikingetidssæter på Færøerne*. Fra 1987 amtsarkæolog i Københavns Amt ved Københavns Amtsmuseumsråd, Søllerød Museum. I 1983 og 1984 leder af udgravningen "Inni a Tvørgarði" i Miðvágur, Færøerne, og 1985-87 leder af omfattende udgravninger af Argisbrekka ved Eiði, Streymoy. Fra 1988 til 1990 vikarierende museumsinspektør på Føroya Fornminnissavn. Har blandt meget andet skrevet "Sæterdrift på Færøerne i vikingetid og tidlig middelalder. En model", Nordatlantiske Foredrag. *Annales Societas Scientiarum Færoensis*, Supplementum XV.

ret af Chr. Matras, kortlagde de færøske stednavnelokaliteter med sammensætningen arg- og erg-.¹⁰ "Ærgi" har en betydning i lighed med "sæter".¹¹

I 1985 blev denne problemstilling igen meget aktuel på grund af store anlægsarbejder ved Eiðisvatn, som berørte lokaliteten Argisbrekka. Udgravninger af lokaliteten fra 1985-87 viste tilstedeværelsen af mindst 17 hustomter fordelt over perioden fra anden halvdel af 800-tallet til midten af 1000-tallet. Tomterne tolkes som rester af sætre eller på færøsk *ærgir* formentlig med tilknytning til Eiði bygd, som også er fra vikingetiden (fig. 2).¹² Efterfølgende rekognosceringer, registreringer og stednavnevurderinger har vist, at *ærgir* har været alment udbredt på Færøerne i vikingetid og tidlig middelalder, og at de videre udbredt end arg- og erg- stednavnene.

Sæterbrugets grundidé

Koncentrer vi os om den norske og til dels atlantiske form for sæterbrug kan en "sæter" bedst beskrives som *en sæsonmæssig, men intensiv udnyttelse af et topografisk begrænset ressourceområde, der ligger uden for daglig udnyttelsesradius fra hovedgården, for herved at opretholde og udnytte sit husdyrbrug. Den sæsonvise udnyttelse sker ud fra en eller flere bygninger, der er relateret til arbejdsopgaverne eller opholdet.*¹³

Afhængig af de ressourcer, som findes ved eller nær sæteren, har sæsonopholdet kunnet kombineres med en lang række af aktiviteter, som kan variere fra indsamling af vinterbrændsel, tørveskæring, trækulsproduktion og jernudvinding, fiskeri og bearbejdning af uld eller andre materialer til videre forarbejdning. Bortset fra bearbejdning af medbragte halv-færdige produkter, typisk uld, er det kun lokalområdets ressourcer, der sætter grænsen for, hvilke sideaktiviteter der har foregået på stedet.

I L. Reintons klassiske værk deles sætrene op i tre hovedtyper afhængig af hovedbeskæftigelsen:¹⁴ høsletsætre, malkesætre og fuldsætere. Fuldsæteren repræsenterer det mest udbyggede sæterbrug med permanent bosættelse i sommersæsonen. Husdyrene passes, vogtes og malkes, og mælken forarbejdes. Fuldsæteren vil som regel ligge relativt langt fra hovedgården, ofte adskillige dagsrejser. Malkesæterbruget vil kræve færre bygninger, idet ophold med overnatning er begrænset til en til to gange om ugen, hvor en del af mælken bearbejdes. Høsletsæterbruget giver sig til kende ved lader, hvor det indhøstede høg kan opbevares, for senere at blive transporteret til gården. Ofte hører der mange høsletsætre spredt over et større område til den enkelte gård. Sæterdrift på øer kendes også fra de norske kystområder, hvilket viser, at sæterbruget både kan bevæge sig vertikalt og horisontalt i forhold til hovedgården.

Sluttelig skal nævnes hjemmesætre, der – som navnet antyder – ligger tæt ved hovedgården og bruges først i sæsonnen.

Sætersystemet er således en integreret del af *én* gårds økonomi, som er blevet kaldt den decentrale gårds økonomi.¹⁵ Gård og sætre er et komplekst hele, hvor sætrene udgør en vigtig del af en intensiv udnyttelse af særlige resource-nicher. Det er således vigtigt at understrege, at man ikke “bare” kan skære den ene del bort. En opgivelse af sætrene har alvorlige konsekvenser for den øvrige del af økonomien.

Udviklingen af det norske sæterbrug sker i flere tempi, hvor Den Sorte Død i midten af 1300-tallet er et vigtigt skel mellem den ældre og den yngre form for sæterbrug. Det middelalderlige lovmateriale (Frostatingsloven og Magnus Lagabøtes landslov) fra 1270'erne foruden arkæologisk materiale viser, at en form for sæterbrug har rødder langt tilbage i tid, og at udnyttelsen i højmiddelalderen af udmarksressourcerne var ganske intensiv.¹⁶ De nyeste arkæologiske undersøgelser viser en ekspansion af sætre fra yngre jernalder.¹⁷ Med Den Sorte Død og de efterfølgende epidemier samt den dermed forbundne økonomiske recession blev der f.eks. nedlagt mellem 3000 og 4000 gårdsbrug i Syd- og Nord-Trøndelag, det vil sige ca. halvdelen af gårdsbrugene, som eksisterede før år 1349. Behovet for

sæterdriften faldt for først at stige igen med befolkningstilvæksten i 1500-årene. Herefter oplever de norske sætre deres storhedstid i 16-1800-tallet med ekspansion langt ind i fjelddalene. Det er dette klassiske sæterbrug, som er særligt kendt.

De færøske sæterlokaliteter har en meget mærkelig placering og udformning, idet de er placerede som hjemmesætre, men adskillige af lokaliteterne er øjensynlig indrettet som fuld-sætre. Dette forstærker yderligere den opfattelse, at vi med de vikingetidige og tidlig middelalderlige sæterlokaliteter er på sporet af en driftsmåde, som vi kun har et overfladisk kendskab til. Jeg vil derfor foretrække at kalde de færøske sæterlokaliteter for deres færøske navn: *Ærgir*.

Landnamsøkonomien med *ærgir* eller en form for sætre forsvinder åbenbart, idet der ikke er spor efter *ærgir* i nyere tid. De ældste skriftlige kilder er ligeledes tavse om denne væsentlige side af den agrare driftsmåde, og de stednavneindicerede og andre lokaliteter er fossile spor i landskabet efter en almindelig udbredt driftsmåde blandt andet baseret på *ærgir*. *Ærgi*-brugets forsvinden skal formentlig placeres i de tohundredehalvtreds år i tidlig middelalder, der ligger efter midten af 1000-tallet og før Seyðabrævið i 1298, hvis de arkæologiske levn ved Argisbrekka kan bruges som indikator på dette. Omlægningen af landbrugsstrategien må vurderes som relativt vold-

Figur 2. Engen foran Argisbrekka sommeren 1986 med Eiðisvatn i baggrunden. I forgrunden udgravning af et 2 gange 3 m² tørvemursopbygget hus. Vikingetid, formentlig 900-tallet. (Foto: Kalmar Lindenskov).

som, idet det drejer sig om en central udnyttelse af de naturlige ressourcer uden for den dyrkede mark.

Hvorfor sker denne driftsmådeomlægning? Dette meget naturlige spørgsmål lader sig ikke besvare endegyldigt, men der er formentlig tale om en række faktorer, der har haft indflydelse på udviklingen i den tidlige middelalder. For det første er der forholdene på selve øerne, det vil sige bondesamfundets egen udvikling og omformning af de eksisterende land-

skaber, der kan sammenfattes under betegnelsen interne forhold. Men det kritiske tidsrum, vi beskæftiger os med, er også karakteriseret ved væsentlige omlægninger i forholdene til omverdenen og omverdenens integrering af Færøerne: Færøerne bliver norsk skattelands og kristent. Et yderligere element til de eksterne faktorer er betydningen af handel og kommunikation. I de efterfølgende afsnit vil vi af pladsmæssige årsager koncentrere os om de interne forhold.

Vegetation, erosion og får

De naturgivne betingelser for menneskeligt virke på Færøerne er i mange henseender relativt sårbare og hviler på hårfine balancer, der let lader sig forstyrre. Det økologiske system i udmarken er selv en del af et dynamisk system, der er underkastet kortere og længere klimatiske svingninger, men den mest betydningfulde omformende kraft i de sidste 1000 år er ubetinget mennesket. Samtidig er bondeøkonomien selv en del af det økologiske system,¹⁸ som det vekselvirker med, og manglende økonomisk respons kan få katastrofale følger i marginale situationer. Fra 1600-tallet kendes en række katastrofeår med omfattende dødsfald i fårebestandene, *fellir*, der på den ene side var forårsaget af ekstreme vintre, på den anden side fik så omfattende karakter på grund af den hårde belastning af de naturgivne ressourcer.¹⁹ Udnyttelsen af udmarken i form af antallet af får i hver udmarkspart, kaldet *skipan*, blev i 1600-tallet reguleret både på grund af den stadige forringelse af ressourcerne, der indbar, at udmarken ikke vedvarende kunne bære trykket, og på grund af indførelse af nye kraftigere fårebestande til afhjælpning efter katastrofeårene.²⁰

Den fortsatte overudnyttelse kan dels belægges skriftligt med f.eks. sysselmanden for Sandoy syssel Poul Jacobsens beskrivelser fra 1696,²¹ dels aflæses i landskaberne i form af fjeldskredenes hyppighed. J. Chr. Svabo

(1756-1824) beretter fra sine rejser i 1781-82 om fjeldskredenes skadelige virke og skriver: "Saaledes fortæller de ældste Folk sig at erindre, at Fjeldene meget højt op have været græsrigge, endskjønt nu kun Fødderne af samme ere det."²²

Den belastning, som den færøske udmark var udsat for i 16-1700-tallet, skal ses i relation til driftsmåden, hvis omdrejningspunkt var fåreholdet. Det er imidlertid et stort spørgsmål, om den færøske bonde, selvom han kunne se overudnyttelsens virkning i form af stigende erosion, fjeldskred og indskrænkede græsressourcer, havde noget økonomisk valg. Hvornår den voldsomme omformning af landet manifesterer sig, er afhængig af omlægning til driftsmåden med hovedvægt på ekstensivt fårehold i udmarken, hvilket vi har belæg for allerede på Seyðabræviðs tid fra slutningen af 1200-tallet. Hvorledes en sådan driftsmådeomlægning efter kort tid vil præge de naturlige ressourcer, får vi et lille indblik i ved at se på forholdene i det skotske højland.

Efter slaget ved Culloden i 1746, der var den blodige kulmination af stadig mere tilspidsede økonomiske modsætninger mellem engelske interesser i Skotland og et engelsk orienteret jordejende aristokrati på den ene side og traditionelle skotske bønder og jordejere på den anden side, sker der i det efterfølgende århundrede en rydning af højlandet. Samtidig var

der tale om en stigende befolkning og intensiveret udnyttelse af højlandets ressourcer, der har medvirket til de voldsomme økonomiske og sociale omvæltninger.²³ Flytningen af store dele af den lokale landbefolkning og indførelsen af nye fåretyper i stedet, har haft en voldsom effekt på landskaberne i negativ retning.²⁴ Efter kilderne at dømme er det ekstensive fårehold og sæterbruget uforenelige modsætninger. De oprindelige gårde, marker og *airigh* (sætre) omdannedes til fåregræsgange.²⁵ Fårene, det vil sige ulden, var økonomisk set højst profitable, hvorfor der næsten overalt skete en overgræsning. Græsgangene afbrændtes, hvilket på kort sigt forbedrede græsningsmulighederne, men på langt sigt medførte nedbrydning eller forringelse af vegetationen. Skove, lunde og frugtbare områder blev omdannet til sure og næringsfattige moser og vådområder.²⁶ Resultatet blev skov- og træløse og somme steder endda jordløse skråninger med en vegetation med hovedvægt blandt andet på den næringsfattige katteskæg, *Nardus stricta*: "*it is not an exaggeration to say that within historical times sheep farming both directly and indirectly, has altered the appearance of a large part of Scotland ... Scotland is indeed a sheep-ridden country*".²⁷

Den menneskelige påvirkning af de naturlige ressourcer på Færøerne i både positiv og negativ retning starter med landnammet, og formentlig er man fra starten gået kraftigt til

værks med afbrændning og rydning af de påtænkte indmarker, gravning af afvandingsgrøfter og lignende. Pollenanalytisk er der tale om en relativt voldsom forandring, hvilket er belyst på flere færøske lokaliteter.²⁸

Argisbrekka vidner f.eks. om opførelse af bygninger og andre indgreb i udmarksområder. Materiale til tørvemurene er ganske givet hentet i nærheden og udtrykker i sig selv den menneskelige indgriben. Formentlig har påvirkningen på vegetationen forårsaget af behov for brændsel, enebærvidjer og træ generelt været mere alvorlig. Når først trævegetationen gav efter, fulgte husdyrene arbejdet op med at forhindre en naturlig regeneration. Ved Argisbrekka forsvinder birken antagelig, og den yngste datering indtil nu af færøsk (stor)birk til 890 AD stammer fra udgravningerne af bygningskonstruktionerne i Eiði.²⁹ Foruden birk groede enebær og pil formentlig i området, og i dag findes disse buske og træer kun enkelte steder på øerne. Med fjernelse af trævegetationen er det daværende morlag blevet nedbrudt, hvilket yderligere vanskeliggør en regeneration. Forsuring og forandret eller rettere forringet vegetation var resultatet af den menneskelige indgriben. Det er vanskeligt at afgøre, hvor hurtigt og hvor omfattende denne forandring i de naturgivne ressourcer fandt sted, men i betragtning af vegetationens følsomhed, har mennesket relativt hurtigt sat sine fingeraftryk i den omgivende na-

tur. Med henvisning til de norrøne bondeøkonomier i Island og Grønland lader det ikke til, at landnamsmændene har tænkt i specielt økologiske baner for at undgå at save den gren over, deres efterkommere skulle sidde på. Den voldsomme islandske jorderosion er velkendt, og også her synes fårene at spille en central rolle,³⁰ med ødegårde som effekt.³¹ Medens nedbrydningen af de færøske landskaber i stor udstrækning er forårsaget af vanderosion, er der i Grønland i høj grad også tale om vinderosion, og i begge tilfælde er husdyrbruget den accelererende faktor.³² Selvfølgelig sker der samtidig en konstant naturlig nedbrydning af landskaberne uafhængig af den menneskelige tilstedeværelse, men de menneskelige aktiviteter må vurderes som stærkt befordrende.³³

Vurdering af den klimatiske udvikling fra vikingetid og tidlig middelalder tyder på en bølgeagtig bevægelse fra generelt tørrere og varmere somre med dominerende østlige eller nordøstlige vinde i 8-900-tallet frem til 12-1300-tallets gradvist dårligere klima med koldere og vådere somre, hvorefter klimaet leder frem til "den lille istid" i det 16.-18. århundrede.³⁴ Den klimatologiske vurdering finder desuden støtte i undersøgelse af de gletscher-bevægelser, der for Islands vedkommende peger på en temperatursænkning fra slutningen af 1100-tallet med laveste temperaturer i perioden 1250-1350, dog uden at nå så

langt ned som i 17-1800-tallet.³⁵ Klimatisk set er det dog vanskeligt at afgøre konsekvenserne for landnams- og bondebefolkningen, idet et klimatisk optimum i 8-900-tallet ikke nødvendigvis er blevet fulgt af et tørrere klima for Færøernes vedkommende. Det efterfølgende generelt vådere og koldere klima kan derimod formodes at have påvirket bondeøkonomien indirekte ved at sætte yderligere gang i erosionen. Man kan i denne forbindelse fremhæve, at enhver bondeøkonomi vil indrette sig således, at der så vidt muligt altid vil være plads til naturlige kortere og selv længere variationer af de ressourcer, man er afhængig af.³⁶ En manglende tilpasning til disse svingninger skyldes snarere destabilisering i den økonomiske og sociale organisering end f.eks. vejret, selvom vejret kan være den udløsende faktor for en eventuel forandring. De økologiske forhold kan imidlertid forringes hurtigere, end samfundet kan nå at tilpasse sig til inden for de kulturelt set mulige rammer, hvilket måske har været en medvirkende faktor til Nordbosamfundenes skæbne i Grønland.

Klimatisk set er forandringen i den dominerende vindretning vigtig, idet skiftet fra dominerende østlige og nordøstlige vinde i det østlige Nordatlanten til nordvestlige vinde må have haft indflydelse på sejltid, risici og besejlingshyppighed.³⁷ Med en distance på 372 sømil er sejltiden fra Bergen til Tórshavn blevet beregnet til ca. 4

døgn,³⁸ og selvom beregningens udgangspunkt er teoretisk, er det næppe en forlænget sejltid, der har været afgørende, men snarere en større risiko for dårligt vejr og storme.³⁹

Fra landnamsmand til middelalderbonde

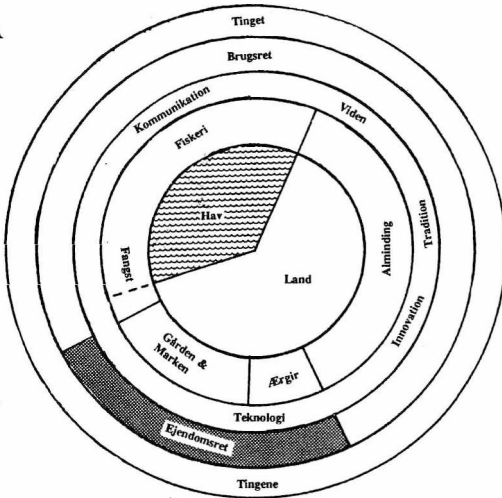
Foringelsen af de naturlige ressourcer hænger snævert sammen med driftsmåden og bondesamfundets egen dynamik (fig. 3); hvorledes udviklede landnamssamfundet sig, og er der belæg for en stigende udnyttelse af de naturlige ressourcer i tidlig middelalder? I det arkæologiske materiale fra Argisbrekka er der klare tegn på en deling af det oprindelige *ærgi* ved Argisbrekka i to. To samtidige opholds- eller beboelseshuse må tages som udtryk for to husholds udnyttelse af samme område. Delingen kan ikke dateres med sikkerhed, men vi er i alle tilfælde tilbage i 900-årene og måske dets midte og endda lidt tidligere. Delingen af *ærgið* ved Argisbrekka kan afspejle en deling af centralgården i to brug.

I Seyðabrævið fra 1298 nævnes i afsnit to, hvornår jordleje skal betales, i afsnit fire, fem og sidste halvdel af seks hvorledes græsning af fårene på fællesejet land skal foregå.⁴⁰ I afsnit syv stadfæstes, at nye hushold ikke må oprettes, hvis man ejer mindre end tre køer. I samme afsnit forbydes det folk at tage bortløbne tjenestefolk ind i mere end tre nætter. Seyða-

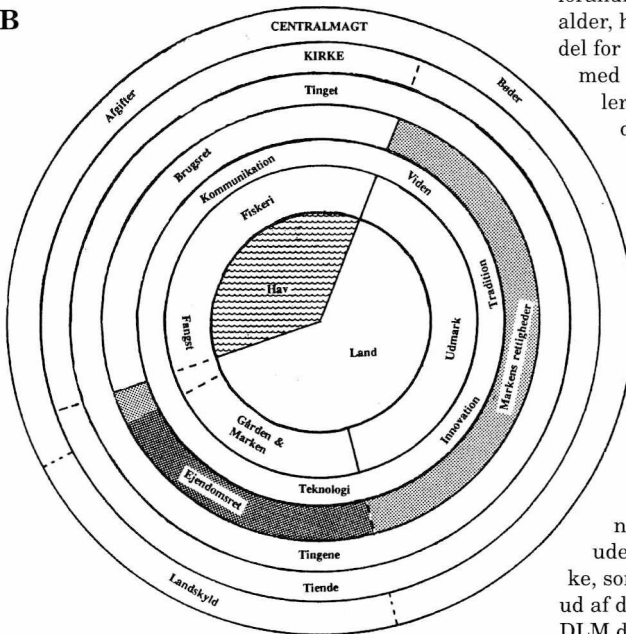
brævið afspejler således et samfund bestående af jordejere med egen udmark, flere jordejere med rettigheder i samme udmark, jordlejere og tyende eller tjenestefolk.⁴¹ Der er tale om en klar lagdeling af samfundet, der blandt andet må skyldes opdeling af de eksisterende gårde i flere brug og oprettelse af nye gårde eller brug foruden en koncentrering af jordejendommen. De nye brugs rettigheder kender vi ikke, men at Seyðabrævið nævner betingelserne for opsætning af nye hushold er bemærkelsesværdigt. At de så senere ikke er blevet fulgt, er en anden historie.⁴² Denne opdeling og ekspansion kan ikke være ny i 1298, men må have rødder tilbage i de foregående århundreder, uden at vi dog kan tidsfæste den eller vurdere dens størrelse.

De arkæologiske lokaliteter fra vikingetid og tidlig middelalder på Færøerne er endnu relativt få, og det er således svært ud fra disse kilder at argumentere for en bebyggelsesmæssig ekspansion. Enkelte forhold kan dog med forsigtighed inddrages. For det første er antallet af middelalderlokaliteter, hvorpå der er foretaget arkæologiske undersøgelser, 50% højere end antallet af vikingetidslokaliteter. Dette forhold kan skyldes, at vikingetidens bebyggelse ligger under de eksisterende kernebebyggelser i bygderne, *býlingur*, og derfor er vanskeligt tilgængelig, som det f.eks. er tilfældet med Dúrhús i Eiði. Det kan også skyldes, at de arkæologisk undersøgte middelal-

A

B

Figur 3. En anskueliggørelse af tekstens opfattelse af driftsmåden i henholdsvis A: Vikingetid og B: Middelalder, på Færøerne. Landet må på grund af den menneskelige påvirkning være betydelig anderledes i middelalder, hvilket modellen ikke visualiserer. I vikingetid udgøres driftsmåden af et nøje samspil mellem gården og dens marker og *ærgi*. Udenfor disse har almindingen ligget, hvoraf den gårdsnære del måske har været knyttet til enkelte gårde eller brug, men den har i øvrigt været til fri udnyttelse i overensstemmelse med sædvane, aftaler og regelsæt. Måden at drive sit landbrug på er afhængig af viden, teknologi og tradition, og på dette grundlag sker så tilpasningen til de naturgivne betingelser. Eventuelt sker der desuden en fornyelse, som kan være resultat af en kommunikation med andre eller ske uafhængigt lokalt. Disse forhold er ens for begge driftsmådecirkler, og denne ring er i en stadig bevægelse i nøje samspil med de øvrige ringe. De ejendomsretslige forhold forandres drastisk med den tidlige middelalder, hvor *ærgi*-systemet forlades til fordel for en bred udnyttelse af omgivelserne med et udstrakt færehold. Systemet hviler på rettigheder, der er bundet til den dyrkede jord i indmarken, således at det er jordejendommens størrelse, der giver ret til xx antal får i den givne udmark eller part heraf. Denne omvæltning er illustreret med brugen af ordet "alminding" i vikingetid i modsætning til "udmark" i middelaldermodellen. Systemet lukker sig i tidlig middelalder med jordejendommen som kerne: Fangst fra land af sæl og fugl, landet hval, tang og drivtømmer er nu bundet til den dyrkede marks rettigheder. Helt nyt i middelalderen er desuden den udefra kommende centralmagt og kirke, som hver på sin vis trækker værdier ud af den færøske landbrugsøkonomi. DLM del. 1992.

derlokalteter er "fejlplaceringer" af bebyggelse, der enten senere nedlægges eller flytter. Adskillige af de middelalderlige lokaliteter ligger 30-40 m over havet og perifert i forhold til anslået "oprindelig" kerne af bebyggelse. Middelalderlokaliteterne er i denne henseende også lettere tilgængelige set ud fra en arkæologisk synsvinkel. Denne tilgængelighed kan skyldes, at de netop er kommet til senere, således at oprettelsen af den middelalderlige gård kun har kunnet ske i periferien af allerede eksisterende indmark. Herfra er der så indtaget ny indmark.⁴³

Som en konklusion på dette afsnit forekommer Seyðabræviðs klare indikatorer på en forøget mængde gårde og brug mest frugtbar. Det færøske landnamssamfund har selvfølgelig ikke stået i stampe, men med en egen dynamik ekspanderet i takt med arvedeling og behov for nye gårde eller brug. Udgangspunktet har været en rummelighed både ressourcemæssigt og geografisk, men måske er vi her på sporet af en årsag til opgivelse af *ærgi*-bruget.

Den geografiske spændetrøje

Hvis man skal vurdere *ærgi*-brugets potentiel, er dets evne til at ekspandere et vigtigt element. Man kunne kalde det den *driftsmæssige rummelighed*, idet enhver omlægning af den basale driftsmåde altid vil medføre mere eller mindre voldsomme omkostninger for

de involverede. Desuden vil der være en vis træghed i systemet, således at driftsmåden opretholdes så lang tid som muligt, alle muligheder afprøves for en varig fortsættelse, før rammerne sprænges og nye driftsformer skabes.

Den færøske geografi er ganske speciel. Her er ikke Islands og Grønlands vidder eller det norske baglands mulighed for opsugning af en ekspanderende økonomi. Kun få steder kan man gå langt på Færøerne uden at blive standset af havet. Det store bagland mangler ganske enkelt og med det også de økologiske variationer i større mængde, som *ærgi*-bruget netop er specialiseret i at udnytte. Når først *ærgi*-bruget er etableret i et ressourcemæssigt tiltrækkende område, har udnyttelsen af området i første omgang forhøjet dets brugsværdi. Den modsatrettede tendens er også til stede, idet de stadigt kraftigere indgreb i omgivelserne samtidig har omformet andre ressourcer. Bygningskonstruktioner og bearbejdning af omgivelserne har gjort *ærgið* til genstand for ejendomsret i lighed med hovedgården.

Vi kan formode, at et godt *ærgi* forudsatte en række betingelser, som vi først nu er ved at regne os tilbage til. Uden at listen er komplet, kan nævnes: økologisk variation med særlige gunstige ressourcer for husdyr og helst med mulighed for indhøstning af vinterfoder, stabil ferskvandsadgang, adgang til brændsel, gerne i form af tørv, samt tilgængelighed og

eventuel tilstedeværelse af andre ressourcer, der lader sig udnytte fra det pågældende *ærgi*. Der er tale om flydende grænser for, hvornår man syntes, det var umagen værd "at investere" i et *ærgi*. På den anden side repræsenterer listen af betingelser et begrænset antal lokaliteter på Færøerne. Som tidligere beskrevet formodes det enkelte *ærgi* at indgå i en samlet økonomisk strategi eller driftsmåde, således at oprettelsen af et *ærgi* har været en nødvendighed set ud fra hovedgårdens synspunkt. Af de arkæologiske levn ved Argisbrekka fremgår det, at et *ærgi* kan deles i to, og ressourceområdets potentiel må afgøre, om yderligere deling er mulig set i forhold til udnyttelsesmåden. Når loftet blev nået for *ærgi*-egnede lokaliteter, måtte man i første omgang formentlig slække på kravene, dernæst overgå til en anden måde at udnytte udmarken på.

Den traditionelle måde at udnytte udmarken på med det store fårehold er i princippet uforenelig med opretholdelse af et *ærgi*-brug. Man har måske kunnet holde et stigende antal får, men det har krævet nøje opsyn i *ærgi*-perioden. På et tidspunkt har de bønder, der ejede *ærgir* eller rentable dele heraf, været en prop i flaskehalsen både for yderligere deling af deres *ærgir* og for omlægning af den grundlæggende driftsmåde. Den økologiske faktor, med forringelse af de omgivende ressourcer, har måske krævet større ressourceområder for udnyttelse fra de enkelte *ærgir*

og på denne vis yderligere skærpet modsætningen. Selvom samfundets ekspansion måske er foregået relativt langsomt, har man på et givet tidspunkt nået loftet. Ved at indføre det ekstensive fårebrug i stedet, har man umiddelbart løst problemet, idet det giver en større spredning af brugsrettigheder i udmarken. Ganske naturligt er disse rettigheder bundet til den dyrkede jord, således at vi får kontinuitet i de jordejende bønders magt.

Værdiskaberen i det færøske middelaldersamfund

For det første må de interne faktorer i den færøske økonomi og naturudnyttelse formentlig tillægges afgørende vægt for *ærgi*-brugets opgivelse. Forudsætter man en almindelig dynamik i det færøske samfund i landnamsperioden og tidlig middelalder, er der her en indbygget modsætning mellem driftsmåden og de ekspansive muligheder. Desuden kan det ikke udelukkes, at eksterne faktorer har spillet ind. Alle de værdier, der er blevet trukket ud af den færøske økonomi i form af kongsskat, tiende, peterspenge, bøder, afgifter og forringede bytteforhold i handelen, og som ikke er blevet genomsat i det færøske samfund, har bevirket et tryk på økonomien. For at forstå denne belastning af det færøske bondesamfund er det nødvendigt at vide, i hvilken form de forskellige skatter, bøder og afgifter er blevet erlagt. Kirke, centralmagt og handelsmænd har haft fælles interesser i

enten at modtage penge eller sølv, om man vil. Det er ikke så sandsynligt, at de har fået det, da møntcirkulationen formentlig har været ret begrænset. Alternativet har været let omsættelige og gangbare produkter, som så i Bergen eller andre steder kunne omsættes til penge eller andre varer.

Hvilke ressourcer skulle den færøske bonde intensivere udnyttelsen af i denne periode, hvor nye eller forøgede tryk blev lagt på hans økonomi? Der er to muligheder: De "grønne" og de "blå" ressourcer. Tager vi de sidste først, falder tanken selvfølgelig på fisk og fiskeprodukter. Dette vil passe godt med den senere Bergenshandel, særlig fra ca. 1300 og fremefter, men vi har ingen arkæologiske eller andre vidnesbyrd om en stigende udnyttelse af denne ressource eller fiskeeksport. Hvis vi dog stadig overvejer konsekvenserne for landbrugsøkonomien med en mere central udnyttelse af de kyst- og fjordnære ressourcer, kan de først og fremmest betyde mangel på arbejdskraft.⁴⁴ *Ærgi*-bruget eller sætterbrug generelt er en arbejdskrævende form for udnyttelse af de grønne ressourcer. Man binder en del af gårdens arbejdskraft til ét sted, og man kan ikke bruge samme arbejdskraft til både at drive *ærgi*-brug og intensivere fiskeriet i sommerhalv året. Her ligger en modsætning med rødder i arbejdskraftens mængde og især *tilgængelighed*, som – forårsaget af andre årsager – formentlig har haft medvirkende betydning for det islandske sel-

brugs forsvinden i det 17.-18. århundrede og medfølgende koncentration af befolkningen på gårdene.⁴⁵ En central udnyttelse af dybhavsfiskeri er repræsenteret i Robertshaven og Freswick, Caithness, der netop er i funktion i vores kritiske periode,⁴⁶ og i fortolkningen af de tydelige forandringer i det arkæologiske materiale på Sandwick på Unst, Shetland, er en stærkt forøget udnyttelse af marine ressourcer også blevet tillagt stor vægt.⁴⁷

Hvad de grønne ressourcer angår, har man været henvist til at producere holdbare bytteprodukter, hvilket kan ske i form af smør og ost. Ifølge dette skulle vi forvente et stigende pres på *ærgi*-lokaliteterne og netop ikke en nedlæggelse af dem, idet *ærgi*-bruget har skabt grundlag for de enkelte gårdes større husdyrhold, formentlig køer. En anden meget nærliggende mulighed er en øget vægt på fårehold, idet ulden har leveret råstoffet til den vadmél, der åbenbart var så central i værdirelationerne. Man kunne bytte vadmelen for andre varer og erlægge skatter, tiende, bøder og leje.

En øget vægt på fårehold vil ske på bekostning af det øvrige husdyrhold og på *ærgi*-bruget. Det har selvfølgelig været muligt med en vis forøgelse af fåreholdet indenfor rammerne af landnamsøkonomiens *ærgi*-brug, men på et givet tidspunkt er der opstået en uløselig modsætning, idet man ikke kan udnytte de samme områder

to gange, ikke både til almen fåregræsning og derefter til *ærgi*. Ud fra denne betragtning kan Seyðabrævið formentlig ses som slutstenen på denne forandringsproces. Seyðabrævið får i denne fortolkning en naturlig forklaring som resultat af en forandring – en økonomisk omvæltning.

Den historisk kendte driftsmåde, som Seyðabrævið afspejler, har i modsætning til landnamsperiodens haft store muligheder for opdeling. Bortset fra fæstegodset har det været muligt at splitte indmarksjorden op i stadig mindre lodder med de medfølgende rettigheder til bl.a. får i udmarken ved arvedeling og salg. Ligeledes har jorden kunnet samles ved giftermål, køb og arv, og disse to bevægelser afspejles klart i kilderne fra de efterfølgende århundreder og helt frem til nymatrikuleringen i vor tid. Dette potentielle har været langt mere begrænset i driftsmåden, der blandt andet baserede sig på *ærgir*.

Den samfundsmæssige dynamik i vikingetid og tidlig middelalder har ikke kunnet rummes inden for de færøske geografiske rammer med relativt få *ærgir*-egnede lokaliteter. Desuden har den menneskelige indgriben i landskaberne ført til forringelse af den naturlige vegetation med følger for landbrugsøkonomien generelt og de færøske *ærgir* i særdeleshed.

Endelig må vi være åbne for, at større vægt på fiskeri og et øget fårehold

netop er to komponenter i den historisk kendte økonomi, der et langt stykke kan følges ad, men fiskeriets rolle i den færøske middelalderøkonomi kender vi som nævnt ikke noget til. Resultatet af en kombineret øgning i udnyttelse af de to ressourcer vil imidlertid have samme effekt på *ærgi*-bruget, nemlig at det bukker under som del af en forældet driftsmåde.⁴⁸

NOTER

1. Símun V. Arge & Niels Hartmann: "Fornur grevstur við kirkjugarð heima á Sandi", *Mondul* 1, 1990, s. 18-32.
2. Steffen S. Hansen: "Toftanes A Faroese Viking Age Farmstead From the 9-10th Centuries A.D". The Norse of the North Atlantic. *Acta Archaeologica* vol 61, 1990, s. 44-53.
3. Símun V. Arge & Kirstin Eliassen, upubl.
4. Anders H. Nielsen, upubl.
5. Leon Andreasen: "Rúnakelvi av Eiði", *Mondul* 1, 1980, s. 28.
6. Sverri Dahl & Jóannes Rasmussen: "Vikingealdergrøv í Tjørnuvík", *Fróðskaparrit* 5. bók, 1956, s. 45-59.
7. Sverri Dahl "Fornar Toftir í Kvívík", *Varðin* 29, 1951, s. 65-96.
8. Sverri Dahl "Toftarannsóknit í Fuglafirði", *Fróðskaparrit* 7. bók, 1958 s. 118-146.
9. Sverri Dahl: "Um ærgistaðir og ærgitoftir", *Fróðskaparrit* 18. bók, 1970, s. 361-368; Sverri Dahl: "The Norse settlement of the Faroe Islands" *Medieval Archaeology* vol. XIV, 1970, s. 60-73.
10. Chr. Matras påpegede ærgi-navnenes særegne karakter og betydning og antog ud fra stednavnene, at det keltiske ord, *áirge*, blev optaget i norrønt i 800-tallet i formen *ærgi*. Chr. Matras: "Gammel-færøsk ærgi, n., og dermed beslægtede ord", *Namn och Bygd* årg. 44, Hæfte 1-4, 1956.
11. ærgi n. s., ærgir n. pl., ærgja gen. pl., og ærgjum dat. pl., se Chr. Matras 1956 (se note 10) og G. Fellows Jensen: "Common Gaelic airge, old Scandinavian ærgi or erg?", *Nomina* vol 4, 1980, s. 68.
12. For videre henvisninger se Ditlev Mahler: "Sæterdrift på Færøerne i Vikingetid og tidlig Middelalder? En Model". Nordatlantiske Foredrag. Nordurlandahusid í Føroyum. *Annales Societatis Scientiarum Færoensis. Supplementum* XV, 1991, s. 29-42.
13. Sammenlign også L. Reinton: *Seterbruk i Norge* I-III. Institut for Sammenlignende Kulturforskning, Serie B, Skrifter 48, 1955-1957, s. 2.
14. L. Reinton 1955 (se note 13), s. 57 og 61.
15. S.E. Albrethsen og Chr. Keller: "The use of the "saeter" in Medieval Norse Farming in Greenland", *Arctic Anthropology* vol. 22, No. 2., 1985, s. 101.
16. Jørn Sandnes: "Ljåen og Krøttermulen. Om ophav og alder til det norske seterbruket", *Norsk Historisk Tidsskrift* 1989:3, s. 19.
17. Tore Bjørge "Mountain Archaeology" *Norw. Arch. Rev.* vol. 19, No 2. 1986, s. 122-127; B. Magnus "Sæterdrift. Et aspekt af jernalderens økonomi i Vest-Norge", *Suomen muinaismuistoyhdistys Finnska Fornminnesföreningen. Iskos* 7, 1988, s. 153-177.
18. Sammenlign Kirsten Hastrup: *Culture and History in Medieval Iceland. An anthropological analysis of structure and change*, Oxford 1985, s. 161.
19. E. A. Bjørk: *Færøsk Bygderet*, Tórshavn

- 1957-1958, s. 688; Lucas Debes: *Færoæ & Færoa Reserata* (1673), genudgivet af Einar Joensen, Tórshavn 1963; J. Chr. Svabo: *Indberetninger fra en Reise i Færøe 1781 og 1782*, udg. N. Djuurhus, København 1959 (2. udg. 1976), s. 743-747.
20. J. Chr. Svabo 1976 (se note 19), s. 1.771-1.775.
21. E. A. Bjørk 1957 (se note 19), s. 181.
22. J. Chr. Svabo 1976 (se note 19), 1.776.
23. Robert D. Dodgshon: "The Ecological Basis of Highland Peasant Farming, 1500-1800 A.D.", *The Cultural Landscape – Past, Present and Future*, red. Hilary H. Birks m. fl., Cambridge 1988, s. 140.
24. Ronald Miller: *Land Use by Summer Shielings Scottish Studies* part two, Edinburgh 1967, s. 219; M. D. MacSween: "Transhumance in North Skye", *Scottish Geographical Magazine* 75, 1959, s. 85.
25. Alexander Fenton: *Scottish Country Life*. 2nd. ed., Edinburgh 1977, s. 133.
26. Sammenlign Sturla Fridriksson: "Grass and Grass Utilization in Iceland", *Ecology* vol. 53, 1972, No. 5, s. 786.
27. E. W. Fenton: "The influence of sheep on the vegetation of hill grazings in Scotland", *Journal of Ecology* vol. 25, 1937, s. 429.
28. Jóhannes Jóhansen: "Studies in the vegetational history of the Faroe and Shetland Islands", *Annales Societatis Scientiarum Færoensis*, Supplementum XI, s. 58-60.
29. K-5618: Radiocarbon years: 810 ± 35 A.D. Calibrated: 890 A.D.
- ± 1 stand.dev.: 880-960 A.D.
Betula sp., twig
- Durhus, Eiði, fill layer from settlement structures. SNR 4401/722. $C^{13} = -28,9$ 0/00 PDB
30. S. Fridriksson 1972 (se note 26), s. 786.
31. Gudrun Sveinbjárnadóttir: "A Study of Farm Abandonment in Two Regions of Iceland", *Environmental Change in Iceland: Past and Present*, red. J. K. Maizels & C. Caseldine, Netherlands 1991, s. 172.
32. Bjarne Holm Jakobsen: "Soil Resources and Soil Erosion in the Norse Settlement Area of Østerbygd in Southern Greenland", *Acta Borealia* 1, Oslo 1991, s. 67.
33. Andrew Dugmore & Poul Buckland: "Tephrochronology and Late Holocene Soil Erosion in South Iceland", *Environmental Change in Iceland: Past and Present*, red. J.K.Maizels & C. Caseldine, Netherlands 1991, s. 157.
34. C. C. Wallén: "Klimatförändringar under sommaren över Norska havet och Danmarksstredet", *Ymer* 1970, s. 225-226; Astrid E. J. Ogilvie: "The Climate of Iceland 1701-1784", *Jökull* 1986 no. 36, s. 57-73; Astrid E. J. Ogilvie: "Climatic Changes in Iceland A.D. c.865 to 1598", *Acta Archaeologica* vol. 61, 1990, s. 243.
35. S. Thorarinsson: "De isländska glaciärernas oscillationer", *Ymer* 1970, s. 233; sammenlign B. Ulf Hansen: "Using climate and vegetation studies in southern Greenland to estimate the natural resources during the Norse Period", *Acta Borealia* 1, s. 42.
36. Marshall D. Sahlins: *Stone Age Economics*, London 1974, s. 74f.
37. Svend Larsen: "Landnordr – Vikingernes Vejr", *Nordisk Tidsskrift for Vetenskap, Konst och Industri* årg. 45, hæfte 1, 1969, s. 135.

38. S. A. Saugmann: "Vikingernes tidsregning og kursmetode", *Maritim Kontakt* 2, Odense 1981, s. 50.
39. C. C. Wallén 1970 (se note 34), s. 226.
40. *Seydabrævid*, red. Chr. Matras, Joán H. W. Poulsen, U. Zacariasen and A. Mortensen, Gøtu 1971, s. 5.
41. Se også *Forslag og Betænkning afgivet af Den Færøske Landbokommission. Nedsat i henhold til Lov af 13. Marts 1908*, red. C. Bærentsen, København 1911, s. 1.
42. Arne Thorsteinsson: "Jordforholdene i det gamle landbrugssamfund", *Landinspektøren* vol. 30, hæfte 10, 1981, s. 666.
43. Sammenlign undersøgelserne i Syðrugøte, Leon Andreassen: "Rannsókk Vesturi í Horni í Suðrugøtu", *Fróðskaparrit* 28. og 29. bók. Heiðursrit til Sverri Dahl, Tórshavn 1981, s. 177; Arne Thorsteinsson: "Bebyggelse og bebyggelsesnavne på Færøerne. En idéskitse". Namn og Eldre Busetnad, *Rapport frá NORNA's femtande symposium på Hamar 9.-11. juni 1988*, red. Tom Schmidt, Uppsala 1990, s. 120; se også D. Mahler: "Miðaldertoftir Inni á Tvørgarði", *Mondul* 1, 1984, s. 24-25.
44. Sammelign Egon Hitzler: *Sel-Untersuchungen zur Geschichte des isländischen Sennwesens seit der Landnahmezeit*, Institut for Sammenlignende Kulturforskning Skrifter 60, serie B, Oslo 1979, s. 236.
45. Kirsten Hastrup: "Saeters in Iceland 900-1600. An Anthropological analysis of economy and cosmology", *Acta Borealia* 1, 1989, s. 83.
46. V. Gordon Childe: "Another Late Viking House at Freswick, Caithness", *Proceedings of the Society of Antiquaries of Scotland* 77, 1943, s. 5-17; Colleen Batey: "Archaeological Aspects of Norse Settlement in Caithness, North Scotland", *Acta Archaeologica* vol 61, 1990, s. 29.
47. Gerald F. Bigelow: *Subsistence in Late Norse Shetland. An Investigation into a Northern Island Economy of The Middle Ages*. A dissertation submitted to the University of Cambridge for the degree of Doctor of Philosophy, Cambridge 1984, s. 187.
48. Manuskript afsluttet ultimo januar 1996.